

על ביקורת המקרא

א

חוקרי המקרא הוכיחו, כידוע, שהתורה לא נכתבה בידי אדם אחד, אלא היא פרי עטם של מחברים אחדים. והיא לא נכתבה בדור אחד - לא בארבעים יום ולא בארבעים שנה - אלא היא פרי התפתחות של מאות בשנים, והיא הגיעה לידי גיבוש סופי רק אחרי גלות בבל. שלומי אמוני ישראל נחרדו מן ההוכחות האלה, שנראו להם סותרות את האמונה בתורה מן השמים. משום כך טענו שכל ההוכחות של החוקרים אינן כלום. ואכן מחבר אחד היה יכול לכתוב את התורה כולה - מבראשית עד לעיני כל ישראל - בדור אחד ובמקום אחד מיד אחרי יציאת מצרים.

לפני כארבעים שנה בדקתי את ההוכחות של החוקרים ואת הטענות הנגדיות של שלומי אמוני ישראל, והשתכנעתי ללא צל של ספק שהדין עם החוקרים. אכן אין כל אפשרות שאדם אחד כתב את כל התורה בדור אחד. אך בשום פנים לא הבנתי ועדיין אינני מבין מה עניין זה אצל האמונה בתורה מן השמים. אילו היינו מצווים להאמין שמשה רבנו כתב בעצמו את כל התורה היינו בבעיה, שכן דבר זה הוא בלתי אפשרי לחלוטין. אולם לא נאמר בשום מקום שמשה רבנו חיבר את התורה, אלא היפוכו של דבר: זו היא הדוגמה הקלסית של כפירה בתורה מן השמים. האומר שמשה כתב מדעתו אפילו פסוק אחד של התורה, עליו הכתוב אומר: "כי דבר ה' בזה" (בבלי סנהדרין צט ע"א). אלא אנחנו אומרים שהקב"ה כתב את התורה באש שחורה על גבי אש לבנה כאלף דור לפני בריאת העולם, ואחר כך הכתיב אותה למשה על הר סיני. ואיך אפשר להוכיח שדבר זה הוא למעלה מכוחו של ה'?

על כן אני אומר שכל ההוכחות של מבקרי המקרא הן נכונות על פי ההנחה היסודית שלהם. אם התורה היא יצירה אנושית ספרותית טבעית רגילה, אי אפשר בשום פנים שאדם אחד כתב אותה. אולם אנחנו אומרים שהתורה היא יצירה אלוהית על-טבעית, ולא יבצר מה' דבר. מי שברא את העולם בשבעה ימים בניגוד לחוקי הטבע ולחוקי ההתפתחות, יכול גם לכתוב את התורה בניגוד לחוקי

ההתפתחות הספרותית. אל אחד יכול לכתוב ספר, שאילו נכתב בידי אדם היה יכול להיכתב רק בידי מחברים אחדים אחרי התפתחות של דורות ומאות בשנים.

על פי הדברים האלה הצעתי שיטה של פירוש התורה, המקבלת את כל הפירושים של מבקרי המקרא בלי להוסיף ובלי לגרוע. שהרי לדבריהם התורה כוללת יצירות ספרותיות של מחברים אחדים השונים זה מזה בדעותיהם ובאמונותיהם ואף בסגנונם. כל אחת מהיצירות האלה נכתבה תחילה בספר בפני עצמו. ואחר כך בא עורך ומצא את היצירות האלה והתפעם מהעושר הרב הטמון בהן. הוא ראה שכל מחבר כתב את האמת שלו המתאימה להשקפת עולמו והעולה מאליה מנבכי נפשו. והואיל וכל מחבר מבטא אמת, אף על פי שהאמתות נראות לא פעם כסותרות, לא רצה לוותר על אף אחת מהן. משום כך כינס את כולן למסגרת אחת, קישר אותן על ידי מילות חיבור מתאימות, וכך הפך אותן לספר אחד, והוא ספר התורה שהגיע לידינו.

ובשיטה דומה גם אני מפרש את התורה. אני רואה שהתורה כוללת סיפורים ודינים הסותרים זה לזה במקומות רבים. דבר זה אין בו כדי להפגיע, ולאמתו של דבר היה צריך להיות צפוי מראש. שהרי אין לך דבר שאין בו 'בחינות' שונות ואף סותרות. כל בחינה מבטאת את האמת שלה, המתאימה לאחת ממידותיו של ה'. אולם אין זו אלא אמת חלקית. ורק צירוף כל הבחינות האלה מבטא את האמת השלמה הכוללת את כל מידותיו של ה', ורק היא אמתה של תורה. משום כך כינס הקב"ה את הבחינות האלה למסגרת אחת, נתן להן ביטוי ספרותי הולם וכך יצר את ספר תורת ה'; הוא הספר שמשה קיבל מיד ה' בהר סיני ומסר אותו לבני ישראל.

את הדברים האלה כתבתי לפני כארבעים שנה במאמר שהתפרסם ב"דעות"¹. אולם הציבור הדתי - כמעט בלי יוצא מן הכלל - דחה אותם בשתי ידיים, ולאמתו של דבר לא הבין אותם כלל. תגובה זו הפגיעה אותי מאוד, ועד היום הזה איננה מובנת לי. שכן בשעת כתיבת הדברים האלה היה נראה לי שאני כותב דברים מובנים מאליהם שאין בהם כל חידוש.

הסבר חלקי לתגובת הציבור הדתי נתן לי הדיין הרב י"י גרינפלד ז"ל מלונדון במכתב שכך כתב בו: כל דבר נכונים, אך הציבור לא יבין אותם. אתה מדבר בשם האסכולה של קנט. עד ימי קנט היו הבריות סבורים שאפשר להוכיח את מציאות ה'. ואילו קנט גילה שאין השכל יכול לומר דבר על ישות שהיא למעלה מן השכל. והרי האל הוא למעלה מן הטבע, ואיננו נתפס על ידי השכל האנושי. ולפיכך אי אפשר להביא ראיות באמצעות השכל להוכיח או לסתור את מציאות ה'. ובדומה לכך אתה אומר שאי אפשר להוכיח או לסתור את האמונה בתורה מן השמים. שהרי כתיבת

1. 'אמונה ומדע בפרשנות המקרא', דעות יא, תש"ך, עמ' 18-25; דעות יב, תש"ך, עמ' 12-27.

התורה בידי ה' היא בניגוד לדרך הטבע ואיננה נתפסת כלל בשכל האנושי. אך הציבור איננו בשל לכל ההבחנה הזאת. כך כתב לי הרב גרינפלד והוא צדק.

אולם מאז נשתנה הרבה. נראים הדברים שהציבור כבר מבין שהקב"ה יכול לכתוב ספר שבני אדם יכולים לכתוב אותו רק במאמצים משותפים של מחברים אחדים אחרי התפתחות של מאות בשנים. וכך זכיתי ב"ה להעמיד תלמידים ותלמידי תלמידים הלומדים ומלמדים מקרא על פי 'תורת הבחינות'. הם רואים, שהתורה כוללת בחינות שונות וסותרות, שאי אפשר כלל שאדם אחד יכתוב את כולן. אך הם מבינים שאל אחד יכול לכתוב את כל הסתירות האלה, משום שכולן מבטאות מידות של ה', ולכן כולן חלק מאמתה של התורה האלוהית.

ב

אולם בשנים האחרונות אני רואה התפתחות מדאיגה, ואני מתחיל להרהר שמא צדק הרב גרינפלד יותר ממה שחשבתי. אני רואה שחלק מההולכים בדרכי קיבלו את 'תורת הבחינות', אך לא קיבלו יחד אתה גם את היסוד האמונתי שלה. וההבחנה בין יצירה ספרותית אנושית טבעית לבין תורה אלוהית על-טבעית איננה מובנת להם או איננה מקובלת עליהם.

ממקורות רבים אני שומע, שאני אמנם פתחתי שער לדרך חדשה, אך נעצרתי באמצע הדרך. אני גיליתי שהתורה היא אלוהית גם אם היא כוללת בחינות רבות וסותרות; אך עדיין אני סבור שכל הבחינות האלה נכתבו בידי נביא אחד - הוא משה בן עמרם שקיבל תורה מסיני. ואילו הם צעדו עוד צעד נוסף. ולדעתם, התורה היא אלוהית - לא רק אם היא כוללת בחינות רבות וסותרות - אלא גם אם נכתבה בידי נביאים אחדים, שניבאו בשם ה' בתקופות שונות.

זו היא תמצית התורה החדשה על רגל אחת, ואני שומע אותה בהזדמנויות רבות בתרעומת גלויה ואף בכאב. לפני זמן לא רב הביעו בפניי תלמידות את פליאתן על שאני 'מתעקש' לומר שהתורה נכתבה על ידי משה דווקא, שהרי זה הוא דבר שאיננו מתקבל על הדעת כלל. אמנם חכמים אומרים במקומות רבים שמה קיבל תורה מסיני; אך זה, כמובן, איננו מחייב אותנו. שהרי התלמוד גם אומר, ששמואל כתב את ספרו ועזרא כתב את ספר דברי הימים (בבלי בבא בתרא יד ע"ב - טו ע"א); ואף על פי כן מוכיח אברבנאל (בהקדמתו לספר שמואל) ששמואל לא כתב את הספר הנקרא על שמו, ובעל "שאגת אריה" אומר שעזרא לא כתב את ספר דברי הימים, אלא ליקט את הספר ממקורות קדומים שמצא לפניו, "וכמו שמצא כן העתיק".²

2. מילואים לספר גבורת ארי למסכת יומא, דף נד ע"א, ד"ה תיובתא. וראה גם את מאמרי 'תורת התעודות של בעל שאגת אריה', מגדים ב, תשמ"ז, עמ' 9-22.

ודברים דומים רשאים אנחנו לומר גם על התורה. לא משה כתב את התורה הזאת, אלא נביאים אחדים שקמו אחריו בתקופת בית ראשון כתבו את התורה ברוח נבואה. ואחר כך בא עורך - גם הוא נביא כמוהם - וכנס ברוח נבואה את דברי כל הנביאים שקדמו לו ויצר מהם את ספר התורה שבידינו. ואף על פי שפשוטם של דברי התנאים והאמוראים בוודאי איננו מסכים לתפיסה זו, אין בכך כלום. שהרי לא נאמר בשום מקום שהאומר שהתורה לא נכתבה בידי משה אין לו חלק לעולם הבא, אלא נאמר רק שהאומר שאין תורה מן השמים אין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין צט ע"א). והם אכן מאמינים באמונה שלמה שהתורה היא "מן השמים" ונכתבה בנבואה וברוח ה', אלא שהתורה כוללת מקורות רבים, שנכתבו בידי מחברים אחדים - וכולם נביאי ה'. דברים כאלה נאמרים בלהט ובשכנוע עמוק. אומריהם סבורים כי ניתן לאמרם "כיהודי מאמין". ומקצת התלמידים סבורים כי הלימוד בדרך הזאת הקנה להם "אמונה".

כל הדברים האלה מבוססים על אי הבנת המושג "תורה מן השמים". ביטוי זה לא בא לומר שהתורה נכתבה בידי נביא שהייתה עליו רוח ה' וכתב "דברי אלוהים חיים". שהרי לפי זה היו חכמים יכולים גם לומר שספר ישעיהו הוא "מן השמים", ואף ספר תהילים הוא "מן השמים". שהרי גם ספרים אלה נכתבו בנבואה או ברוח הקודש, ואין ספק שהם כוללים דברי אלוהים חיים. אף על פי כן לא אמרו חכמים על שום ספר שהוא "מן השמים", אלא רק על התורה בלבד. ובכך הם ביטאו, שהתורה היא יצירה טרנסצנדנטית מוחלטת, וכתובתה היא למעלה מכל תפיסה אנושית. לא אדם כתב את הדברים האלה, ואף לא אחד ממלאכי עליון; אלא האל שברא שמים וארץ במאמר פיו הוא גם שכתב את התורה במכתב אלוהים. וכשם שבריא את העולם איננה נתפסת לשכל האנושי, שהרי היא למעלה מן המקום ולמעלה מן הזמן, כך גם כתיבת התורה איננה נתפסת לשכל האנושי משום שגם היא למעלה מן המקום ולמעלה מן הזמן. את הרעיון הזה ביטאו חכמים כאשר אמרו שה' כתב את התורה באש שחורה על גבי אש לבנה כאלף דור "לפני" בריאת העולם, כאשר עדיין לא נברא המקום והזמן, והאל היה עדיין יחיד ומיוחד אין עוד מלבדו. משום כך אנחנו אומרים שאין התורה מספרת את מה שאירע בעולם, שהרי היא למעלה מן העולם וקודמת לעולם. כל עצמה איננה אלא הגיונות אלוהיים המבטאים את מידותיו הקדושות. על פי התפיסה הזאת אמרו חכמים שהקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם. כי אין התורה מבוססת על המציאות הארצית, אלא המציאות הארצית מבוססת על מה שכתוב בתורה.

והתורה הזאת, שעצם כתיבתה איננה נתפסת כלל לשכל האנושי, ניתנה אחר כך מידי אלוהים לידי אדם. לשם כך התגלה ה' לישראל באש ובענן ובקול שופר והשמיע באוזניהם את עשרת הדיברות, שהם תמצית כל התורה כולה. ואילו היו

ישראל רוצים בכך, היה ה' ממשיך את המעמד הזה ומשמיע באוזניהם גם את שאר כל דברי התורה - מ"בראשית ברא" עד "לעיני כל ישראל" או עד "וימת שם משה". אולם ישראל לא היו מסוגלים לכך. ואף על פי שהיו שם נביאים ובני נביאים ועוד רבים שהיו מוכשרים לנבואה, לא היה שם אדם - זולתי משה רבנו - שהיה מסוגל לקבל את התורה. כי התורה איננה נבואה, שהנביא אומר אותה מדעתו על פי מה שה' הראה לו במראה ובחלום ובחידות; אלא התורה היא יצירה אלוהית, שהנביא מקבל אותה כהווייתה מידי ה'. אין למשה חלק בחיבור התורה, ודבר מדברי התורה לא נכתב מדעתו של משה; כל עצמו של משה היה רק סרסור נאמן בין ה' ובין ישראל: הוא קיבל תורה מסיני ומסר אותה לישראל. וכשם שה' דיבר תחילה עם ישראל פנים בפנים והשמיע באוזניהם את עשרת הדיברות, כן דיבר אחר כך אל משה פנים אל פנים והכתיב לו את שאר כל דברי התורה. והואיל ורק משה לבדו ראה את ה' בספקלריא המאירה, רק הוא לבדו היה מסוגל לקבל את כל התורה: כך בדורו של משה, וכך גם בדורות שלאחריו. והתורה עצמה מעידה שלא קם עוד נביא בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים.

זו היא תמצית האמונה בתורה מן השמים כפי שהיא מקובלת בישראל מאז ומתמיד, וכפי שהיא עולה מאליה מדברי כל חכמי ישראל ומדברי כל הראשונים והאחרונים. וכמדומה אני, שאיש לא נחלק על המשמעות הזאת או הציע משמעות אחרת. משום כך גם אני לא שיניתי כקוצו של יו"ד מן האמונה הזאת - לא להוסיף ולא לגרוע. וגם תגליות ביקורת המקרא לא היה בהן כדי לפגוע באמונה הזאת. שהרי תגליות אלה שינו רק את תוכן התורה, ולא את מהותה. אבותינו היו סבורים שהתורה היא ספר אחיד, פשטני, המבטא רק אמת אחת, והיא דומה אפוא לספרו של מחבר אחד, המוסר רק את האמת החד-צדדית שלו. ואילו אנחנו יודעים היום שהתורה היא ספר מורכב, הכולל 'בחינות' רבות ואמיתות סותרות, והיא דומה אפוא לספר שנתלקט מיצירותיהם של מחברים רבים, שכל אחד מהם מבטא את האמת שלו, ורק צירוף כל האמיתות האלה מוסר את האמת בשלמותה. אך כל זה איננו עניין לאמונה בתורה מן השמים. שכן אם האל מסוגל לכתוב את הספר הפשטני של אבותינו, הוא מסוגל לכתוב גם את הספר המורכב שנתגלה על ידי מבקרי המקרא.

כל הדברים האלה אינם מובנים או אינם מקובלים על דעתם של אלה המסיקים מתגליות ביקורת המקרא שהתורה לא יכלה להיכתב על ידי משה רבנו, אלא רק על ידי נביאים אחדים שקמו אחריו. הללו שוללים את אופייה האלוהי הטרנסצנדנטי של התורה, ואינם מסוגלים להאמין שהאל שברא שמים וארץ הוא גם האל שכתב את התורה. אלא הם אומרים שהתורה היא יצירה אנושית רגילה, שנכתבה בידי אדם על פי חוקי היצירות הספרותיות. והיא "מן השמים" רק מבחינה זו, שנכתבה על ידי נביאים שרוח ה' שרתה עליהם. ולפי התפיסה הזאת, תגליות ביקורת המקרא

לא שינו רק את תוכן התורה, אלא גם את זהות מחבריה. אבותינו היו סבורים שהתורה היא ספר אחיד המבטא רק אמת אחת; ולפיכך יכלו להאמין שהיא נכתבה בידי משה. ואילו אנחנו יודעים שהתורה היא ספר מורכב הכולל אמתות רבות וסותרות. ולפיכך אין כל אפשרות שהיא נכתבה בידי משה, אלא היא יכלה להיכתב רק על ידי נביאים אחדים, שעורך כינס את דבריהם לספר אחד. אולם גם לפי התפיסה הזאת לא נפגעה על ידי כך האמונה בתורה מן השמים, כפי שהם מבינים אותה. שהרי אין נפקא מינה של כלום בין "תורה מן השמים" שנכתבה בידי נביא אחד ובין "תורה מן השמים" שנכתבה בידי נביאים אחדים. בין כך ובין כך אל אחד שלח את הנביאים האלה, השרה עליהם את רוחו ופתח את פיהם לומר "דברי אלוהים חיים". משום כך יכולים האנשים האלה גם להשלוח עצמם שהם מדברים "כיהודים מאמינים"; שהרי הם אכן מאמינים בתורה מן השמים - על פי הפירוש שהם נותנים למושג זה.

כל הדברים האלה הם טובים ונכוחים, ויש להם רק חיסרון אחד: אמונה זו שהם מאמינים בה איננה אמונת ישראל, כפי שהיא מקובלת בידינו מידי חכמים, אלא אמונה חדשה שאנשים אלה בדו אותה מלבם. לאמתו של דבר הם משתמשים במושג "תורה מן השמים" שנמסר לנו מידי חכמים, אך מייחסים לו משמעות שלא עלתה על דעת חכמים מעולם. נמצא, שהם ממירים את אמונת ישראל באמונה חדשה, ונוסף על כך הם גם טוענים שאותה אמונה חדשה היא אמונת ישראל. וזה הוא דבר שאין הדעת סובלת אותו. שהרי חכמים בוודאי לא נתכוונו לומר שהתורה היא מן השמים משום שנכתבה בידי נביא. שהרי לפי זה היו יכולים גם לומר שספר ישעיהו מן השמים. והואיל ודבר זה לא נאמר מעולם, הרי ברור שחכמים נתכוונו לומר שהתורה היא יצירה אלוהית, ומתן התורה מידי ה' למשה הוא מאורע שהוא למעלה מכל תפיסה אנושית - כמוהו כבריאת העולם. רק כך אפשר להבין שחכמים יכלו לומר שהתורה הייתה כתובה תחילה באש שחורה על גבי אש לבנה, והיא קדמה לעולם והיא התכנית שעל פיה נברא העולם. והואיל וזו היא האמונה בתורה מן השמים כפי שנמסרה לנו בידי חכמים, הרי כל הכופר באמונה זאת הוא בכלל האומר "אין תורה מן השמים".

והואיל והאמונה בתורה מן השמים היא בלי ספק מעיקרי דת ישראל, הרי מי שמחליף את האמונה הזאת באמונה אחרת מייסד לאמתו של דבר דת חדשה; ומותר לנו להטיל ספק אם יש לניסיון הזה סיכוי להצליח, שהרי רבים עשו כן ולא עלתה בידם. מכל מקום, היושר האינטלקטואלי היה מחייב שיודה בפה מלא שזו היא מגמתו. ובוודאי אין זה נכון ואין זה הגון שיציג עצמו "כיהודי מאמין".

וראוי להוסיף עוד דבר בשולי הדברים האלה. כאשר גילו מבקרי המקרא שהתורה נתלקטה ממקורות שונים, חדלו להתעניין בתורה בכללותה ונתנו דעתם רק למקורותיה. שהרי כל מקור כולל יצירה עצמאית, שערכה הספרותי איננו מוטל בספק; ולפיכך ראוי להבין את עולמו הרוחני של כל אחד ממחברי היצירות האלה ואת המסר שהוא ביקש להנחיל לדורו. כנגד זה לא הקדישו מחשבה רבה ליחס שבין היצירות; ובוודאי לא היה להם עניין ליישב את הסתירות שביניהן. שהרי אי אפשר כלל שלא תהינה סתירות בין ספרים שנכתבו בידי מחברים אחדים, השונים זה מזה בדעותיהם ובאמונותיהם. ומי שתמה על הסתירות האלה או מנסה ליישב אותן הרי הוא בבחינת "גברא אגברא קא רמית". כתוצאה מכך כבר הפכה להם התורה לספר העשוי קרעים קרעים שאינם מתאחים לעולם. תפיסה זו באה לידי ביטוי קולע במהדורה הקרויה "תנ"ך קשת", שבה פסוקי כל המקורות צבועים בצבע מיוחד כדי להקל על הלומד את ההבחנה בין המקורות.

ברם זכור לטוב אותו הוגה דעות גדול, פרנץ רוזנצווייג שמו, בעל ספר "כוכב הגאולה", שהתריע על הטעות של הגישה הזאת. הוא שעמד והעמיד על כך שהתורה אינה רק לקט יצירותיהם של מחברים שונים, אלא היא בראש וראשונה ספרו של העורך שליקט את כל היצירות האלה. והעורך הזה בוודאי הכיר את הסתירות שבין היצירות. אף על פי כן הוא ראה לנכון לכנס אותן ולצרף אותן ולהפוך אותן ליצירה אחת. ומכאן שהוא היה סבור שיצירות אלה יכולות להתקיים כאחת, ולאמתו של דבר אין הן סותרות זו את זו אלא משלימות זו את זו. ולפיכך אין זה נכון לקרוא את מקורות התורה כיצירות עצמאיות; אלא יש לקרוא את הספר המצרף את המקורות האלה ליצירה אחת. רק זה הוא ספר התורה שנמסר לנו מידי העורך. ועלינו לפרש אותו על פי דעת העורך ועל פי המשמעות שהוא נתכוון לה. והעורך שיצר את הספר הזה ראוי להיקרא "רבנו"; שהרי מידי קיבלנו את ספר התורה, והוא המלמד תורה לישראל.

ורוזנצווייג הוסיף על כך דרך שנינות וצחות. ספרי הביקורת נוהגים לסמן את העורך באות R, שהיא קיצור של Redactor (= עורך). אולם אם מחליפים את האות הלטינית באות ר העברית, היא תהיה קיצור של "רבנו". ואכן זהו השם הראוי לו. כי העורך המסומן באות R איננו אלא רבנו.³

זו היא תמצית משנתו של רוזנצווייג על היחס הראוי אל ביקורת המקרא, וראויים הדברים למי שאמרם. אף על פי כן נראה, שהוא לא הסיק את המסקנה

3. פ' רוזנצווייג, 'אחדות המקרא', נהריים - מבחר כתבים, תרגום: י' עמיר, ירושלים תשל"ח, עמ' 26.

המתבקשת מדבריו. מסתבר, שהוא פתח שער לדרך חדשה, אך נעצר באמצע הדרך. כי הספר שהוא קורא לו "ספר התורה" הוא ספר של חול גמור. הוא כולל דברי שירה ודברי הגות המצטרפים ליצירה ספרותית גדולה. ואין ספק, שראויה היא היצירה הזאת לעיון ולמחקר מעמיק. אולם בכך עדיין אין הספר הזה הופך לתורה. שהרי אין הוא נושא של הוראה, אלא הוא מושא של מחקר. ואנחנו מתייחסים אליו בביקורת ובהסתייגות, כדרך שאנו מתייחסים לשאר כל ספרי החול. אם נמצא שם בשורה גדולה נקבל אותה בכבוד ובהערצה; אך אם נמצא שם דברים שאינם מתקבלים על דעתנו, נדחה אותם בשתי ידיים. אולם לא זוהי התורה שישראל מוסרים את נפשם על תלמודה ועל שמירת מצוותיה. כי הלומד תורה ואומר "דין הניין לי ודין לא הניין לי" איננו לומד תורה, אלא חוקר ספר. ורק מי שמקבל את התורה כאמת מוחלטת יש לו תורה ולומד תורה. רק מי שהתורה "מורה" לו את הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה, ורצונו לשמור את כל "הוראותיה" - רק זה בא בשערי תורה ומקיים את מצוות תלמוד תורה. ותנאי זה לא נתקיים בספר הזה שהגיע אלינו מידי עורך התורה.

והואיל והספר הזה איננו תורה, גם עורכו איננו רבנו. שהרי כל עצמו איננו אלא אדם בעל שאר רוח המשמיע לנו חכמה והגות. אך אין לו כל סמכות לומר "קבלו דעתי"; אלא אנחנו שוקלים את דבריו בפלס חכמתנו ומכריעים מדעתנו אם לקבל או לדחות. והואיל והכול מסור להבנתנו, הרי לא העורך הזה הוא רבנו, אלא שתי כליותינו הן הן רבותינו, ובהן אנחנו נועצים אם לקרב או לרחק. אין כאן רב הדומה למלאך ה' המשמיע לנו דברי אלוהים חיים ותורה נבקש מפייה; אלא יש כאן חכם הדומה לאחד האדם המציע לנו את דברי חכמתו; ורק בנו הדבר תלוי אם נקבל את דעתו או נחלוק עליו.

ד

ועל פי הדברים האלה יש להבין את ניסיונם של בעלי האמונה החדשה, שנוסדה זה עתה בין כותלי בית המדרש. הללו גילו, שרוזנצווייג אמנם פתח שער לדרך חדשה - אך הוא נעצר באמצע הדרך. כי הוא רק לקח את אוסף המקורות של מבקרי המקרא והפך אותם לספר הכולל יצירה אחידה. אך הספר הזה עדיין איננו תורה, ועורכו איננו רבנו. משום כך צעדו הם עוד צעד נוסף. הם מאמינים באמונה שלמה שהספר הזה הוא "תורה מן השמים", שהרי כל מחברי מקורותיו ועורכו של הספר הם נביאי ה'. כתוצאה מכך שוב אין הספר הזה ספר של חול, שהוא מושא למחקר מדעי ואנחנו מכריעים מדעתנו מה לקבל ומה לדחות. אלא זהו ספר "תורה", המורה לישראל אורחות חיים, וכל דבריו אמת וצדק. ולפיכך גם אם נמצא בו דברים שאינם מתקבלים על דעתנו בנקל, לא נדחה אותם ולא נשליך אותם מלבנו, אלא נהפוך

בהם ונהפוך בהם עד שנמצא את האמת הטמונה בהם. ואם לא נזכה לעמוד על אמתה של תורה, נתלה את הדבר בקוצר השגתנו, ונמתין באמונת אומן עד שייפתח הלב ונראה נפלאות בתורה. ורק אחרי שהספר הזה היה לנו ל"תורה", הרי עורכו - וכן גם כל אחד ממחברי מקורותיו - ראוי להיקרא רבנו. שהרי רוח ה' דיבר בו ומילתו על לשונו. והוא דומה למלאך ה' המשמיע דברי אלוהים חיים ותורה נבקש מפיחו. אכן רק אחרי שרוח ה' שרתה על רבנו, הוא זכה להיות רבן של כל ישראל המלמד תורה לישראל.

אי אפשר שלא להעריך את המהפכה שעשו בעלי האמונה הזאת. אולם נראה שגם הם רק פתחו שער לדרך חדשה, אך נעצרו באמצע הדרך. כי הם הפכו ספר של חול לספר של קודש רק בכוח אמונתם שהתורה היא מן השמים ונכתבה בידי נביאי ה'. אך אמונה זו אין לה על מה שתסמוך. אין היא כהררין התלויים בשערה, אלא היא כמגדל הפורח באוויר שאין לו כל עמידה. שכן כל הקורא את התורה בלא משפט קדום ימצא בה רק את היצירה של חול שנתגלתה ונחקרה בידי מבקרי המקרא; אך לא ימצא שם כל ראייה או סיוע לכך שהיא נכתבה בידי נביאים ברוח ה'. וגם אי אפשר לטעון שמסורת היא בעם ישראל שנביאים כתבו את התורה; שהרי דבר זה לא נאמר מעולם על ידי איש מגדולי ישראל וחכמיו. ורק אנשים מקרוב באו בדו מלבם את האמונה הזאת, שאין לה שחר ואין לה יסוד, וכל עצמה "דברי נביאות".

אמנם כן, מסורת היא בידי עם ישראל שהתורה היא מן השמים. וכנסת ישראל מעידה דור אחר דור מפי אב לבנו ומפי רב לתלמידו, שהתורה נכתבה במכתב אלוהים באש שחורה על גבי אש לבנה; ומשה רבנו היה הסרסור הנאמן שהוריד אותה מן העליונים לתחתונים. וראויה היא העדות הזאת לאמון, שהרי היא מוחזקת בידי כל דורות ישראל בלא ערעור ובלא מחלוקת. אולם עלינו לקבל את העדות הזאת כמות שנאמרה - בלי לסלף אותה ובלי לשנות אותה. ולפי העדות הזאת התורה איננה דברי נביא, אלא דברי ה' כמות שיצאו מפיו. אין היא פרי עטו של עורך, Redactor, ואף לא דברי רבנו ברוח ה', אלא היא ריש מלין של ריבון כל העולמים, שהקדים אותה לכל המאמרות שברא בהם תבל ומלואה.⁴

אולם אמונה זו היא למעלה מכוחם של בעלי האמונה החדשה. הם צעדו צעד אחד בכיוון האמונה - אך נעצרו באמצע הדרך, כביכול הם טוענים "פלגינן דיבורא" ומקבלים מכנסת ישראל רק את חצי העדות. וכך לאמתו של דבר הם מסלפים את

4. פרופ' שלום רוזנברג הגדיר כך את דעתי על עורך התורה: מבקרי המקרא אמרו שהוא Redactor; רוזנצווייג אמר שהוא רבנו; ואילו אמונת ישראל אומרת שהוא ריבון של עולם. אמרתי לו: יפה דרשת. אך הדברים ראויים להיאמר גם ביחס למקורות: ריבון העולמים כתב תחילה את J ואת E ואת P ואת D, ואחר הוא עצמו גם ערך אותם.

העדות - בטעות ואולי גם מדעת - ובסופו של דבר אין בידם כלום. הם יצאו מכלל הכפירה של ביקורת המקרא ואל אמונת ישראל לא הגיעו. ובמקום האמונה של כנסת ישראל הם מחזיקים בידם אמונה חדשה, שכולה מקסם שווא ופרי דמיון - בלא שורש ובלא ענף: לא בעולם החול של השכל האנושי ולא בעולם הקודש של אמונת ישראל.

הדעת הייתה נותנת אפוא שיכריעו בין שני העולמות: יתקדמו אל אמונת ישראל - או ייסוגו אל כפירת הביקורת. אך אי אפשר שייעצרו באמצע הדרך במקום שאי אפשר לעמוד בו כלל. אולם לאמתו של דבר הברירה בין שתי הדרכים האלה שוב איננה בידם. ודבר זה תלוי בכך שאנשים אלה אמנם יצרו אמונה חדשה, השונה גם מאמונת ישראל וגם מכפירת הביקורת. אך חידושם נוגע רק לעצם האמונה; כנגד זה התורה שהם מחזיקים בה היא תורת ישראל לכל דבר - וכמוה היא שונה בעצם מהותה מתורתם של מבקרי המקרא. כי הספר הנחקר על ידי מבקרי המקרא איננה תורה כלל. שהרי אין לומדים אותו מתוך אמונה באמת של תוכנו, אלא חוקרים אותו מתוך ביקורת. כנגד זה מי שמאמין בתורה מן השמים תמיד לומד את תורת ה' - בין שהוא מאמין שהיא הנביא, ובין שהוא מאמין שהיא מאמר פי ה'. בין כך ובין כך הוא לומד את תורת ה', ולעולם לא יאמר "דין הניין לי ודין לא הניין לי". ואין נפקא מינה של כלום - לעניין אמתה של תורה - בין הלומד את תורת הנביאים ובין הלומד את התורה שמשה קיבל מסיני. ופוק וחזי מאי דעמא דבר. שהרי מעולם לא שמענו ולא ראינו שאדם יקבל באמונה את דברי התורה שנכתבה בידי ה' - אך ירשה לעצמו לחלוק על דברי הנביאים. אלא אמונה אחת תפעם את לבו בשעה שהוא הוגה במקרא - מתחילת התורה ועד סוף הנביאים והכתובים.

משום כך אנחנו רואים שאנשים אלה הם אוהבי תורה, והתורה יקרה להם וחביבה בעיניהם, והם הוגים בה יומם ולילה. ולא פעם אנחנו שומעים מהם חידושי תורה המאירים עיניים ומשיבים את הנפש. והם זוכים ומעריבים את התורה על תלמידיהם במידה המעוררת התפעלות. כי התורה שלהם היא תורת אמת - אף על פי שהיא מבוססת על אמונה שאין לה שחר.

וכאן הגענו בסופו של דבר אל הטרגדיה של השיטה הזאת. שהרי היא מוליכה את מאמיניה אל מבוי סתום שאין ממנו מוצא. אין הם יכולים לחזור אל הכפירה של ביקורת המקרא; שהרי דבר זה היה מאלץ אותם לעזוב גם את התורה - ולכן אין הם מסוגלים. יחד עם זה אין הם מסוגלים להתרומם לאמונה של כנסת ישראל. וכך הם עומדים בין המצרים בלי כפירה ובלי אמונה, ואין להם שיוור רק התורה הזאת. והרי הם נאחזים בקש של אמונתם המחודשת כדי לקיים את התורה שנשתמרה בידם. ובעומק לבם הם יודעים - או צריכים היו לדעת - שהיא לא תצלח.

אולם אין אדם יכול לעמוד לאורך ימים על אִם הדרך שאיננה מוליכה לשום מקום. וכבר אמרו חכמים, שאם ישראל שומרים את תורת ה', סופם שיגיעו אל ה' שנתן את התורה. לא בבת אחת יתקיים דבר זה. תחילה יהיה עליהם להודות שאמונתם שונה מאמונת ישראל. וזהו דבר הניתן להיעשות בקלות; שהרי השכל מעיד עליו, ואין הוא ניתן להכחשה. אחר כך יעמידו את שתי האמונות זו בצד זו ויודו ששתיהן אפשריות. וגם זהו דבר שאין בו כל קושי; שהרי השכל האנושי איננו יכול להכריע בין שתי אמונות ששתיהן למעלה מן השכל. ואחר כך כבר הדרך פתוחה אל האמונה בתורה מן השמים, שכנסת ישראל מעידה עליה ורק היא יכולה להתקיים. שהרי קושטא קאי שיקרא לא קאי.